

ECOFEMINIZM NAZARIYASI VA UNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Kadirova Durdona Dilshadovna

*O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti “Lingvistika va ingliz adabiyoti” kafedrasida
katta o‘qituvchisi, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ekofeminizm nazariyasining mazmun-mohiyati, uning shakllanishi va tarixiy rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Ekofeminizm doirasida ayollarni ezish va tabiatni ekspluatatsiya qilish o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik yoritilib, patriarxal tizimning ekologik va ijtimoiy muammolarga ta‘sir ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, mazkur yondashuvning zamonaviy bosqichdagi ahamiyati va barqaror rivojlanishdagi o‘rni ochib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *ekofeminizm, ekologiya, feminizm, gender tengligi, patriarxat, barqaror rivojlanish, ekologik adolat, ijtimoiy nazariya.*

Kirish.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab insoniyat oldida turgan global muammolar keskinlashib bordi. Xususan, ekologik inqirozlar – iqlim o‘zgarishi, bioxilma-xillikning kamayishi, tabiiy resurslarning tugab borishi va atrof-muhitning ifloslanishi – butun dunyo miqyosida jiddiy tashvish uyg‘otdi. Shu bilan bir qatorda, jamiyatda mavjud bo‘lgan gender tengsizligi, ayollarning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayotdagi cheklangan ishtiroki ham dolzarb muammolardan biri sifatida e‘tirof etildi. Mazkur ikki yo‘nalish – ekologik muammolar va gender masalalari – dastlab alohida o‘rganilgan bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan ular o‘rtasida chuqur o‘zaro bog‘liqlik mavjudligi ilmiy jihatdan asoslana boshladi.

Aynan shu jarayonda ekofeminizm nazariyasi shakllandi. Bu yondashuv ayollarni ezish va tabiatni ekspluatatsiya qilish o‘rtasida umumiy ildizlar mavjudligini ta‘kidlaydi. Ekofeminizmga ko‘ra, patriarxal jamiyat modeli ustuvor bo‘lgan sharoitda hukmronlik, nazorat va ekspluatatsiya tamoyillari nafaqat ayollarga, balki tabiatga nisbatan ham qo‘llaniladi. Natijada, ijtimoiy adolatsizlik va ekologik muvozanatsizlik bir-birini kuchaytiruvchi jarayonlarga aylanadi.

Ekofeminizm nafaqat nazariy konsepsiya, balki amaliy harakat sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. U ekologik muammolarni hal qilishda ayollarning roli va tajribasini e‘tirof etadi, mahalliy bilimlar va an‘anaviy ekologik yondashuvlarni qadrlaydi. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda ayollar tabiat bilan bevosita aloqada bo‘lib, resurslardan foydalanish va ularni asrashda muhim o‘rin tutadi. Shu sababli, ekofeminizm barqaror

rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda gender omilini hisobga olish zarurligini ilgari suradi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi ekofeminizm nazariyasining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini tizimli ravishda o‘rganish, uning asosiy g‘oyalari va yo‘nalishlarini tahlil qilish hamda zamonaviy jamiyatdagi ahamiyatini ochib berishdan iborat. Tadqiqot davomida ekofeminizmning tarixiy ildizlari, nazariy asoslari va bugungi kundagi dolzarbligi ilmiy-nazariy yondashuvlar asosida yoritiladi.

Shu tariqa, ushbu maqola ekologiya va gender masalalarining o‘zaro aloqadorligini chuqurroq anglashga xizmat qilib, barqaror va adolatli jamiyatni shakllantirish yo‘lida muhim ilmiy xulosalar chiqarishga zamin yaratadi.

Asosiy qism.

Ekofeminizm nazariyasi jamiyatdagi ijtimoiy tengsizliklar va ekologik muammolar o‘rtasidagi murakkab o‘zaro bog‘liqlikni tahlil qiluvchi muhim ilmiy yo‘nalish hisoblanadi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, ayollarni ezish va tabiatni ekspluatatsiya qilish jarayonlari yagona ijtimoiy va mafkuraviy ildizlarga ega bo‘lib, ularning asosida patriarxal tizim yotadi. Patriarxat erkaklar hukmronligiga asoslangan ijtimoiy tuzum sifatida nafaqat ayollarni, balki tabiatni ham nazorat qilish va undan foyda olish obyekti sifatida talqin etadi. Natijada, tabiat va ayollar “resurs” sifatida qaralib, ularning qadri pasaytiriladi hamda bu jarayon ekologik inqirozlar va ijtimoiy adolatsizliklarning kuchayishiga olib keladi.

Ekofeminizm, shuningdek, jamiyatdagi dualistik qarashlarni tanqid qiladi. Ya’ni erkak/ayol, madaniyat/tabiat, aql/hissiyot kabi qarama-qarshi kategoriyalar ierarxik shaklda talqin qilinib, bunda ayollar va tabiat ikkinchi darajali o‘ringa tushiriladi. Ekofeministlar fikricha, aynan shu qarashlar tizimi jamiyatda mavjud tengsizliklarni mustahkamlaydi va ekologik muammolarning chuqurlashuviga sabab bo‘ladi.

Mazkur nazariya XX asrning 1970-yillarida shakllana boshlagan bo‘lib, “ekofeminizm” atamasi Fransua Debon tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan. Bu davrda ayollar ekologik harakatlarda faol ishtirok etib, sanoatlashtirish, urbanizatsiya va texnologik rivojlanishning salbiy oqibatlariga qarshi chiqishgan. Ayniqsa, atrof-muhitning ifloslanishi va yadro sinovlariga qarshi norozilik harakatlari ekofeminizm g‘oyalari keng tarqalishiga turtki bo‘lgan.

1980-yillarga kelib ekofeminizm nazariy jihatdan chuqurlashdi va ilmiy asoslandi. Bu jarayonda Vandana Shiva ekologik muammolarni global iqtisodiy tizim, xususan kapitalizm va mustamlakachilik siyosati bilan bog‘lab tahlil qilgan bo‘lsa, Karen J. Varren ekofeminizmning falsafiy asoslarini ishlab chiqdi. Ushbu davrda ekofeminizm ichida turli yo‘nalishlar, jumladan madaniy, ijtimoiy (materialistik) va ruhiy ekofeminizm shakllandi. Madaniy ekofeminizm ayollarni tabiatga yaqin deb hisoblab, ularning parvarish va

g‘amxo‘rlik xususiyatlarini ekologik muvozanatni saqlashda muhim deb biladi. Ijtimoiy ekofeminizm esa ekologik muammolarni iqtisodiy va siyosiy tizimlar bilan bog‘lab, patriarxat va kapitalizmni tanqid qiladi. Ruhiiy ekofeminizm esa inson va tabiat o‘rtasidagi ma‘naviy uyg‘unlikni tiklash zarurligini ilgari suradi.

1990–2000-yillarda ekofeminizm institutsionallashtirish bosqichiga o‘tdi va akademik fan sifatida rivojlana boshladi. Universitetlarda maxsus kurslar joriy etildi, ilmiy tadqiqotlar kengaydi. Ekologiya va gender masalalari xalqaro miqyosda dolzarb muammolar sifatida e‘tirof etilib, jumladan United Nations tomonidan barqaror rivojlanish strategiyalariga kiritildi. Bu davrda ekofeminizm iqlim o‘zgarishi, ekologik xavfsizlik va bioxilma-xillikni saqlash kabi global muammolar bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganila boshlandi.

XXI asrga kelib ekofeminizm yanada kengayib, interseksional yondashuvni o‘z ichiga oldi. Bu yondashuvga ko‘ra, gender tengsizligi boshqa ijtimoiy omillar – irq, sinf, millat va hududiy farqlar bilan chambarchas bog‘liq holda tahlil qilinadi. Zamonaviy ekofeminizm iqlim adolati, ekologik siyosat va global tengsizlik muammolarini hal etishda muhim nazariy va amaliy vosita sifatida qaralmoqda.

Ekofeminizmning amaliy ahamiyati ham nihoyatda katta. U ekologik siyosatni ishlab chiqishda gender tengligini ta‘minlash, ayollarning qaror qabul qilish jarayonlaridagi ishtirokini kengaytirish va mahalliy bilimlardan samarali foydalanish zarurligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, qishloq hududlarida yashovchi ayollar tabiiy resurslar bilan bevosita ishlagani sababli, ularning tajribasi ekologik muammolarni hal etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois ekofeminizm barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi va jamiyat hamda tabiat o‘rtasidagi uyg‘unlikni tiklashga yo‘naltirilgan yondashuv sifatida e‘tirof etiladi.

Xulosa.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ekofeminizm nazariyasi zamonaviy ilmiy tafakkurda ekologik va ijtimoiy muammolarni o‘zaro bog‘liq holda o‘rganishga xizmat qiluvchi muhim konseptual yondashuvdir. Ushbu nazariya ayollarni ezish va tabiatni ekspluatatsiya qilish jarayonlari o‘rtasidagi chuqur aloqadorlikni ochib berib, ularning umumiy ildizi sifatida patriarxal ijtimoiy tuzumni tanqid qiladi. Shu jihatdan ekofeminizm nafaqat gender tengsizligi muammosini, balki global ekologik inqiroz sabablarini ham tizimli ravishda tushuntirish imkonini beradi.

Ekofeminizmning tarixiy rivojlanishi uning oddiy ijtimoiy harakatdan mukammal ilmiy nazariyaga aylanganini ko‘rsatadi. 1970-yillarda Fransua Debon tomonidan ilgari surilgan g‘oyalar keyinchalik Vandana Shiva va Karen J. Varren kabi olimlar tomonidan chuqurlashtirilib, falsafiy va metodologik asos bilan boyitildi. Natijada, ekofeminizm

madaniy, ijtimoiy va ruhiy yo‘nalishlarga ajralgan holda ko‘p qirrali ilmiy maktab sifatida shakllandi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ekofeminizm bugungi kunda ayniqsa dolzarb bo‘lib, global muammolar – iqlim o‘zgarishi, ekologik adolatsizlik, resurslarning kamayishi kabi jarayonlarni tushuntirishda muhim ahamiyat kasb etadi. U barqaror rivojlanish g‘oyasini faqat iqtisodiy o‘shish bilan emas, balki ijtimoiy adolat, gender tengligi va ekologik muvozanat bilan bog‘liq holda talqin etadi. Bu esa ekofeminizmni zamonaviy siyosiy va ijtimoiy strategiyalar ishlab chiqishda muhim nazariy asosga aylantiradi.

Shuningdek, ekofeminizm amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. U ayollarning ekologik boshqaruvdagi rolini kuchaytirish, mahalliy va an‘anaviy bilimlarni qadrlash, resurslardan oqilona foydalanish va ekologik madaniyatni shakllantirish zarurligini asoslaydi. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda ayollar ekologik muammolarni hal etishda muhim ijtimoiy kuch sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, ekofeminizm inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlarni qayta ko‘rib chiqishga undaydi hamda barqaror, adolatli va ekologik jihatdan muvozanatli jamiyat qurish yo‘lida muhim ilmiy va amaliy yo‘nalish sifatida e‘tirof etiladi. Mazkur nazariyani chuqur o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish kelajak avlodlar uchun sog‘lom muhit yaratishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Glazebrook, P. “Ecofeminism” // Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research, 2024. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-17299-1_807 (PDF: https://www.researchgate.net/publication/378130294_Ecofeminism).
2. Khan, M. E. I., & Yasir, A. N. (eds.) Ecofeminist Voices: Reimagining the Narratives of Gender and Nature in a Changing World. – 2025. (PDF: https://www.researchgate.net/publication/399199170_Ecofeminist_Voices_Reimagining_the_Narratives_of_Gender_and_Nature_in_a_Changing_World).
3. Hajad, V., & Ikhsan, I. “Ecofeminism as a Movement: Choosing between Economics and Nature Protection” // Theoretical and Practical Research in Economic Fields, 2024. DOI: [https://doi.org/10.14505/tpref.v15.1\(29\).09](https://doi.org/10.14505/tpref.v15.1(29).09).
4. Abdurahmonov Q. Ekologiya va barqaror rivojlanish asoslari. – Toshkent: “Fan”, 2021.
5. Karimova D. Gender tengligi va ekologik siyosat masalalari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022.

6. Yusupova M. “Ekologik muammolar va ijtimoiy tengsizlik masalalari” // O‘zbekiston ijtimoiy fanlar jurnali, 2021.

7. Ismoilova N. Zamonaviy ekologik muammolar va ularning yechimlari. – Toshkent: “Universitet”, 2020.